

ОБРАЗ АВТОРА В КОНТЕКСТІ ОЦІНОЧНИХ СТРУКТУР
(на матеріалі "Liber de excellentibus ducibus exterarum gentium" Корнелія Непота)

Лефтерова Ольга Миколаївна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті розглядається категорія оцінки в структурі аналізу образу автора. "Життєопис відомих людей" складним багатогранним твором, розкодування якого допоможе не тільки глибше зрозуміти античне минуле, а й відкрити для сучасного читача вишуканість стилю Корнелія Непота.

Ключові слова: римська біографія, категорія оцінки, жанрова та стилізова приналежність.

Дослідження текстів античних римських біографів пов'язане з подоланням труднощів певного характеру, які обумовлюються як суб'єктивною оцінкою історичної постаті, з боку самого автора, так і реаліями історичної дійсності.

Літературний спадок Непота, одного з найдавніших римських біографів, ще й досі залишається дослідженим не повністю, незважаючи на те, що його твори добре відомі сучасному читачеві.

У зв'язку з неоднозначною оцінкою, яку отримав "Життєопис відомих людей" в роботах дослідників античної літератури (J. Gerger, E.M. Jenkinson, T.G. Mc-Carty etc.), плідним видається аналіз особистісної самохарактеристики Непота, яка виявляється в характері та відборі оціночних засобів мови для відображення його ціннісної орієнтації.

Докоряючи Непоту у відсутності широти історичного бачення, дослідники літератури вказують на невміння римського біографа відрізнити головне від другорядного. Так, зокрема, йдеться про невідповідність обсягу біографії та значущості тих постатей, які описує Непот. У зв'язку з цим важливе значення в процесі визначення місця автора в універсальній культурологічній діахронії та синхронії має дослідження категорії образу автора через характер реалізації оціночних структур, які відтворюються в текстах його політичних біографій.

Оскільки художній текст – це самодостатня, завершена комунікативна одиниця з високим формально-креативним потенціалом як етнічної, так і авторської картини світу [Слухай 2000, 5], в його оціночних структурах чітко простежуються семантичні сфери спільності та розбіжності автора (Непота) та його адресата по відношенню до характеру подій та дійових осіб, про які розповідає автор.

Сферу авторсько-адресатської спільності становлять мовні форми, які містять ціннісні константи автора і адресата, що виступають категоріями єдиної художньої системи і характеризують автора і адресата як представників певного соціуму.

Сфера розбіжностей в оціночних структурах художнього тексту виникає як результат випередження діяльності свідомості автора, яка спонукає автора змінювати ціннісні орієнтації адресата.

Значимість цих сфер для процесу осмислення змісту різна: перша забезпечує ефективність функціонування структур другої. Подолавши зону розбіжностей, автор відображає тим самим не тільки власні ціннісні орієнтації, але й ціннісні

орієнтації свого адресата. Так, зокрема, Непот у вступі до "Життєопис відомих людей" пише:

Sed hi erunt fere, qui expertes litterarum Graecarum nihil rectum, nisi quod ipsorum moribus conveniat, putabunt. Hi si didicerint non eadem omnibus esse honesta atque turpia, sed omnia maiorum institutis iudicari, non admirabuntur nos in Graiorum virtutibus exponendis mores eorum secutos [<http://www.latinovivo.com>]. Але такими, мабуть, будуть читачі, чужі грецькій освіченості, які вважають правильним тільки те, що узгоджується з їх поняттями. Якщо ж вони дізнаються, що всі народи розуміють гідне і ганебне не однаково, але оцінюють все за звичаями своїх предків, то не будуть дивуватися, що я розповідаю про доблесть греків, виходячи з їх звичаїв.

Момент випередження автором читача скеровується на художній зміст тексту, створюючи континуум оціночних засобів, які разом з іншими елементами мови беруть участь у формуванні тексту як цілісної завершеної одиниці.

Передбачаючи, що його твір можуть вважати не надто гідним відомих історичних постатей, а його манеру письма "leve et non satis dignum", Непот, ймовірно, захищаючи свій аттикістичний стиль, свідомо звертав увагу на те, що саме деталі в біографії відомої особистості мають найбільш виражений характер. Тому аналіз оціночних ознак тексту політичних біографій в проекції на образ автора дає повну й об'єктивну характеристику його жанрової та стильової приналежності.

Функціональні компоненти, завдяки яким образ автора реалізується у тексті, складають дві ієрархічно організовані сфери (площини): одна належить образу автора-оповідача, який завдяки характеру оповіді, впливаючи на читача, наближає останнього до своєї власної системи оцінок; друга відтворює мовні елементи, а також засоби включення їх в оціночні мікросистеми, прийоми асоціативного зближення та протиставлення семантичних компонентів, характеризує сферу автора та його ймовірний ідеал.

Відомо, що античні автори, які складали життєписи відомих людей, хоч і намагалися дотримуватися правил оцінок персонажів та подій відповідно до канонів та вимог жанру біографії, проте чіткі критерії, які б описували цей жанр, на той час були ще не визначені. Біографія могла бути літературно обробленою, або могла обмежуватися системною подачею матеріалу. Однак, античні біографи не могли оминати історичні заслуги тих видатних постатей, які згадувалися в їх творах.

Непот, не заперечуючи правила константних оцінок, майстерно подає емоційне напруження, тому подекуди на осі *автор – історична постать – читач* спостерігається не тільки його особисте ставлення до історичної особи, але ймовірне уявлення автора про ставлення до цієї історичної постаті читача. Оціночні структури, які виражають ці стани, належать двом семантичним площинам: і автору, і адресату, а наявність цих двох семантичних площин визначаються мотивацією автора.

Імовірна мотивація Непота полягає в художньому переосмисленні діяльності історичної особи, яка або заперечується, або схвалюється біографом.

Заради досягнення мети автор використовує різні способи концентрації уваги читача на актуальних оціночних структурах, в тому числі прийом асоціативності. Як текстотворчий фактор асоціативність проявляється в цілеспрямованому чергуванні відрізків тексту "Життєписів", які реалізують оцінку автора в двох планах –

минулого і сучасного. Як прийом організації сприйняття авторського змісту асоціативність виражається в перемиканні уваги адресата з одного актуального компонента оцінки на інший, завдяки чому досягається співвідносність сприйняття одиниць оціночного континууму.

Neque enim Cimoni fuit turpe, Atheniensium summo viro, sororem germanam habere in matrimonio, quippe cum cives eius eodem uterentur instituto. At id quidem nostris moribus nefas habetur. Laudi in Creta ducitur adolescentulis quam plurimos habuisse amatores. Nulla Lacedaemoni vidua tam est nobilis, quae non ad cenam eat mercede conducta. Magnis in laudibus tota fere fuit Graecia victorem Olympiae citari; in scaenam vero prodire ac populo esse spectaculo nemini in eisdem gentibus fuit turpitudini [http://www.latinovivo.com]. Не соромно було, наприклад, великому афінському громадянинуві Кімону взяти в дружини рідну сестру, оскільки співгромадяни його дотримувалися такого ж правила; за нашими звичаями це вважається безбожним. На Криті юнакам ставиться в похвалу мати якомога більше прихильників. В Лакедемоні немає такої знатної вдови, яку не можна було б запросити на обід за гроші. У всій майже Греції вважалося за честь бути проголошеним переможцем на Олімпійських іграх, і не для кого не було ганебним виступати на сцені, тішаючи видошцем народ, у нас же у нас такі заняття вважаються або ганебними, або низькими і не сумісними з гідністю.

Співвідносність семантично близьких та протиставних оціночних структур також використовується біографом для акцентування уваги читача. Так, фрагмент опису позитивних якостей грецького полководця, який насичений опозиціями полярних оцінок, слідує безпосередньо після фрагмента, де автор встановлює емоційний контакт зі своїм читачем. Така послідовність не випадкова: різноплановість фрагментів у часі необхідна для протиставлення оціночних сем "добродетельність – тиранство".

Non erat enim vi consecutus, sed suorum voluntate, eamque potestatem bonitate retinebat. Omnes autem et dicuntur et habentur tyranni, qui potestate sunt perpetua in ea civitate, quae libertate usa est. Sed in Miltiade erat cum summa humanitas tum mira communitas, ut nemo tam humilis esset, cui non ad eum aditus pateret, magna auctoritas apud omnes civitates, nobile nomen, laus rei militaris maxima. Haec populus respiciens maluit illum innoxium plecti quam se diutius esse in timore [http://www.latinovivo.com]. Тиранами ж вважаються правителі, наділені постійною владою в державах, які довічно є вільними. А Мільтіад відрізнявся і високою людяністю, і надзвичайною ввічливістю (так що будь-яка найпростіша людина могла до нього звернутися), користувався великим авторитетом у всіх іноземних державах, мав знатне ім'я і найбільшу військову славу. З огляду на все це, народ вирішив, що краще Мільтіаду понести незаслужене покарання, ніж афінянам жити в страху.

Таким чином, відтворення оціночних структур в художній канві твору реалізується в характері ознак автора-оповідача.

Автор-оповідач, як центральна категорія твору, не тільки визначає відбір прийомів організації змісту та його сприйняття адресатом, але й взаємодіє зі своїм адресатом через опис подій, виявляючи тим самим своє ставлення і до подій, про які йдеться, і до історичної постаті, яка бере учать у цих подіях.

Біографія, як жанр, посідає особливе місце в структурі античної літератури, оскільки тісно переплітається з історіографією та енкомієм, не має чітких меж та певних закономірностей реалізації. Вона може займати проміжне місце між літературним портретом у вигляді неповного нарису і послідовним викладом матеріалу, який тяжіє до історичного обсягу. Тому Непот, відмежовуючи свою письменницьку манеру написання біографії від історичного викладення подій, зазначає: *quod vereor; si res explicare incipiam, ne non vitam eius enarrare, sed historiam videar scribere* [<http://www.latinovivo.com>]. ... оскільки є побоювання, що, захопившись викладенням його подвигів, я опинюся не автором життєпису, а упорядником історичного твору...

Це пояснює той факт, що його біографіям притаманна високий ступінь суб'єктивності, бо для автора-оповідача важливі не стільки історичні події, скільки змістовна розповідь про життя тієї особистості, яку він характеризує.

Тому історичні біографії Непота містять певні узагальнення, в них може не бути усіх фактів, але їх підміна вигаданими практично відсутня. Водночас підбір фактів є цілеспрямованим та визначається особистістю самого біографа, і прагматичним спрямуванням його твору.

При виборі груп, на які поділялися біографії, Непот, звичайно, повинен був обирати такі групи, для яких можна було б віднайти гідних суперників: зокрема, неможливо було створити групу юристів, тому що серед греків не було відомих юристів, не можна було звертатися також до філософів, тому що на той час у римлян не було достатньо філософів, які могли б конкурувати з численними грецькими філософами.

Виходячи із власної оцінки, біограф сам вирішував, яких представників кожної групи вважати знаменитими. Його відбір з цієї точки зору абсолютно був довільний: з одного боку немає біографій таких видатних постатей, як наприклад Нікія, чи Браціда, з іншого Непот пише про людей не дуже відомих, навіть для його сучасників.

Автор-оповідач, взаємодіючи зі своїм адресатом, передусім має на меті познайомити римлян з історією інших народів, яка написана латинською мовою. Тому літературна форма біографій різноманітна.

Так зокрема, життєписи Мільтіада, Конона, Хабрія короткі, але в лаконічному викладенні матеріалу відчувається прагнення автора звернути увагу свого адресата *virtutes* та *vitia*.

Описуючи життя та діяльність полководця, автор має на меті не стільки *docere*, скільки *delectare*: *Sed in Miltiade erat cum summa humanitas, tum mira comitas, ut nemo tum humilis esset, cui non ad eum aditus pateret; magna auctoritas apud omnes civitas, nobile nomen, laus rei militaris maxima* [<http://www.latinovivo.com>]. Мільтіад був дуже людяний і надзвичайно вихований, адже будь-хто міг без перешкід підійти до нього, навіть простолюдин, він користувався великим авторитетом у іноземних державах, мав знатне ім'я та найвеличнішу військову славу.

Непот, не вважаючи себе істориком, вимушений враховувати історичний матеріал, підкреслює що його основними намірами є *exprimere imaginem consuetudinis atque vitae* (створити картину звичаїв та життя Ерам.1,3). В такий спосіб автор-оповідач передає зацікавлення до *tituli* та родословного дерева.

Його викладення історичних фактів мають скоріше моралізаторський характер, ніж історичний.

Pelopidas Thebanus, magis historicis quam vulgo notus. Cuius de virtutibus dubito, quemadmodum exponam, quod vereor; si res explicare incipiam, ne non vitam eius enarrare, sed historiam videar scribere; si tantummodo summas attigero, ne rudibus Graecarum litterarum minus dilucide appareat, quantus fuerit ille vir. Itaque utrique rei occurrat, quantum potuero, et medebor cum satietati tum ignorantiae lectorum [<http://www.latinovivo.com>]. Пелопід, фіванець, відомий швидше історикам, ніж широкій публіці. Не знаю навіть, як і розпочати розповідь про його доблесті, оскільки є побоювання, що, захопившись викладенням його подвигів, я опинюся не автором життєпису, а упорядником історичного твору. Якщо ж я торкнуся лише основних подій, то люди, мало обізнані в грецькій історії, не зможуть, мабуть, по-справжньому оцінити велич цього мужа. Отже, в міру моїх сил я буду намагатися вирішити обидва завдання, задовольнивши і вимогливого читача, і недосвідченого.

Подавши біографію Епамінонда, Агеласія та Аттика, Непот використовує оціночні структури з високою позитивною семантикою, що перетворює життєпис у енкомій.

Контраст енкомію утворює протирічна характеристика Алквіада, де автор подає антететично-амбівалентну оцінку полководця, змішуючи похвалу та засудження.

Alcibiades, Cliniae filius, Atheniensis. In hoc, quid natura efficere possit, videtur experta. Constat enim inter omnes, qui de eo memoriae prodiderunt, nihil illo fuisse excellentius vel in vitiis vel in virtutibus. 2 Natus in amplissima civitate summo genere, omnium aetatis suae multo formosissimus, ad omnes res aptus consiliiue plenus – namque imperator fuit summus et mari et terra, disertus, ut in primis dicendo valeret, quod tanta erat commendatio oris atque orationis, ut nemo ei [dicendo] posset resistere –, dives; 3 cum tempus posceret, laboriosus, patiens; liberalis, splendidus non minus in vita quam victu; affabilis, blandus, temporibus callidissime serviens: idem, simulac se remiserat neque causa suberat, quare animi laborem perferret, luxuriosus, dissolutus, libidinosus, intemperans reperiebatur, ut omnes admirarentur in uno homine tantam esse dissimilitudinem tamque diversam naturam [<http://www.latinovivo.com>]. Алквіад, син Клінія, афінянин. Здається, природа, створюючи цю людину, випробувала все, на що вона здатна. Недарма всі, хто писав про нього, одноголосно погоджуються, що ніхто не міг зрівнятися з ним ні у вадах, ні у чеснотах. Народився він у славній державі і в знатній родині, перевершував всіх своїх сучасників красою, був багатий розумом і здібний у будь-якій справі (і на морі, і на суші виявив він себе як великий полководець); в мистецтві слова він не поступався найкращим ораторам: мова і зовнішність його складали таке враження, що ніхто не міг змагатися з ним у суперечці; був він також багатий і, коли вимагали обставини – працьовитий і терплячий; був він щедрим, вишуканим у побуті і ввічливим, вмів спритно прилаштовуватися до обставин, і у вільний час, коли справи не вимагали душевного напруження, він виявлявся зманиженим, розпусним, таким, що любить розкіш та розбезицтвом, настільки, що всі дивувались, як в одній людині поєднуються такі протиріччя й така різна природа.

Hunc infamatum a plerisque tres gravissimi historici summis laudibus extulerunt: Thucydides, qui eiusdem aetatis fuit, Theopompus, post aliquanto natus, et Timaeus: qui

quidem duo maledicentissimi nescio quo modo in illo uno laudando consentiunt [<http://www.latinovivo.com>]. Багато поганого написано про цю людину, зате всіляко звеличують його три найдостойніших історика – Фулідід, колишній його сучасником, Феопомп, що народився трохи пізніше, і Тімей; останні два, найвідоміші звишувачувачі, чомусь дружно хвалять його одного.

...fuisse apud Thracas, homines vinolentos rebusque veneriis deditos; hos quoque in his rebus antecessisse; venisse ad Persas, apud quos summa laus esset fortiter venari, luxuriose vivere: horum sic imitatum consuetudinem, ut illi ipsi eum in his maxime admirarentur. Quibus rebus effecisse, ut, apud quoscumque esset, princeps poneretur habereturque carissimus. Sed satis de hoc; reliquos ordiamur [<http://www.latinovivo.com>]. ... побувавши у фракійців – людей, прихильних до вина й любовних уміх – і тих обігнав у подібних насолодах; побувавши у фракійців, у яких вище всього цінується мисливська завзятість і розкішне життя, так приладнав до їх звичок, що самі вони не могли надивуватися на його відвагу і пишність.

В такому поданні авторської оцінки чітко простежується перипатетичний елемент.

Біографія Діона також своєрідно поділяється на дві частини: похвала та засудження.

Подібні критерії оцінок життя відомих полководців передусім визначалися не стільки літературними факторами та жанровою належністю твору, скільки властивостями римського життя і тими реаліями, в яких формувався образ автора-оповідача. В послідовності епізодів можна прочитати історію внутрішнього розвитку героя. Тому часто оцінка міститься в композиційній структурі оповіді.

Таким чином, дослідження творів римського біографа не може бути повним та об'єктивним без вивчення мовного матеріалу в аспекті категорії оцінки.

Реалізація задуму вимагає від автора врахування спільних з адресатом та розбіжних з ним семантичних сфер оціночних структур, які виявляються на рівні аналізу образу автора. Функціональні компоненти сфери автора складають елементи двох ієрархічно організованих площин: одні з них належать автору-оповідачу, який при взаємодії зі сферою читача змінює його позицію, наближаючи до власної системи оцінок; інші елементи такі, як засоби асоціативного зближення та протиставлення семантичних компонентів характеризують сферу образу автора як зосередження особистісного ідеалу.

В статье рассматривается категория оценки в структуре анализа образа автора. "Жизнеописание известных полководцев" является сложным многогранным произведением, раскодирование которого поможет не только глубже понять античное прошлое, но и открыть для современного читателя изысканность стиля, присущего Корнелию Непоту.

Ключевые слова: римская биография, категория оценки, жанровая и стилевая принадлежность.

La catégorie de l'appréciation a un grande importance pour l'analyse de l'image de l'auteur. "Liber de excellentibus ducibus exterarum gentium" est un oeuvre polyèdre le décodage duquel aidera pas seulement comprendre mieux l'antiquité, mais aussi ouvert l'élégance du style de Cornelius Nepos

Les mots clefs: la biographie romaine, la catégorie de l'appréciation, l'appartenance de genre et de style.

Література:

1. Слухай, Н.В. Художественный образ в аспекте лингвистики текста / Н.В. Слухай. – Симферополь, 2000. – 84 с.
2. <http://www.latinovivo.com/versioni/Nepot.htm>.